

Orgoňová, Oľga; Bohunická, Alena

**Kognitívnoštylistické reflexie českej a slovenskej publicistiky na tému
20. výročia rozdelenia Česko-Slovenska**

In: *Myšlenkové toposy literatury v česko-slovenských souvislostech :
(minulost a současnost)*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenková, Anna
(editor). Vydání první Brno: Tribun EU, 2014, pp. 63-78

ISBN 978-80-263-0738-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81550>

Access Date: 12. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

KOGNITÍVNOŠTYLISTICKÉ REFLEXIE ČESKEJ A SLOVENSKEJ PUBLICISTIKY NA TÉMU 20. VÝROČIA ROZDELENIA ČESKO-SLOVENSKA

Olga Orgoňová – Alena Bohunická (Bratislava)

Kľúčové slová

kognitívna štylistika, metafora, diskurz, Česko-Slovensko

Abstrakt

Autorok uplatňujú východiská kognitívnej štylistiky pri interpretácii diskurzu o zániku Česko-Slovenska v súčasných publicistických textoch. Základným predpokladom je, že jazykový štýl ako povrchová kategória nadväzuje na istý spôsob interpretácie, teda štylizáciu skutočnosti na mentálnej úrovni. Zároveň sa jazyk významným spôsobom na tejto mentálnej štylizácii a jej reprodukcii podieľa. Autorok sa zameriavajú na výskyt jazykových a konceptuálnych metafor v textoch, pretože vychádzajú z poznatku, že metafora účinne formuje jednu z možných reprezentácií skutočnosti, a tak sa podieľa na konštituovaní diskurzu o nejakej téme.

Key words

Cognitive stylistics, metaphor, discourse, Czechoslovakia

Abstract

Authors apply the scope of cognitive stylistics in the interpretation of the discourse concerning the disintegration of Czechoslovakia in contemporary journalistic texts. The primary assumption is that the style of language, as a surface category, is connected with a certain way of interpretation, i. e. stylization of reality on the mental level. At the same time language participates in a significant manner in this mental stylization and its reproduction.

The authors focus on occurrence of language and conceptual metaphors in texts because they draw the knowledge that metaphor effectively forms one of possible representations of reality and thus partakes in constituting a discourse about a certain theme.

Všeobecné východiská kognitívnej lingvistiky sa opierajú o prirodzenosť mentálnej práce ľudí nazerajúcich na svet okolo seba a na ich reč ako vrodennú dispozíciu. Človek pri „mapovaní“ sveta okolo seba nie je schopný objektívne „odrážať“ mimojazykovú realitu, ale podáva len subjektívne „obrazy“ výsekov sveta cez prizmu osobných preferencií a hodnotenia „užitočnosti/potrebnosti“ či – naopak – „neužitočnosti/nebezpečnosti/nevhodnosti/“ súčastí okolitého sveta vzhľadom na jeho osobné potreby či na širšie potreby jeho okolitej kultúrnej ukotvenej spoločnosti. V tom prameni následný potenciál variabilného či pluralitného nazerania na tie isté javy, predmety, deje či vlastnosti zo zorného uhla rôznych subjektov na tie isté výseky sveta. Ľudský mozog pritom nepracuje na báze akýchsi exaktných, prírodovedne založených, algoritmov, ale na báze kvalitatívnych mentálnych operácií, opierajúcich sa nezriedka o analógiu pri uchopovaní sveta a usporadúvaní entít v ňom.

Kognitívna štylistika sa profiluje v zahraničných publikáciách v posledných dekádach primárne ako nadväznosť na kvalitatívne motivovaný spoločenskovedný výskum, valorizujúci význam mentalistických teórií kognitívnej lingvistiky, akými sú napríklad teória konceptuálnej metafory J. Lakoffa a M. Johnsona (1982, český preklad 2002) či teória konceptuálneho miešania („blending theory“) G. Fauconniera a M. Turnera (2002). Tieto teórie predpokladajú existenciu pojmových konštruktov často metaforického pôvodu (so synestetickým vnímaním povedzme abstraktnej domény času v intenciách zmyslovo vnímateľného javu – priestoru), ktoré vstupujú do procesu reprezentácie skutočnosti, s ktorou sa človek myšlienkovovo vyrovnáva, inými slovami sa v nej orientuje a robí si v nej myšlienkový poriadok. Predovšetkým anglofónna literárna štylistika orientovaná na umelecké texty reagovala na tieto stimuly aplikáciou

kognitívningvistických teórií pri odkrývaní mentálnych konštruktov zohrávajúcej úlohu pri procese tvorby a interpretácie umeleckého textu, ako to vidno v prácach Lakoff – Turner, 1989 či Semino – Culpeper, 2002. Okrem novších stimulov nachádza kognitívna štylistika inšpiráciu aj v starších prameňoch, keď nadväzuje aj na starší koncept tzv. jazykového obrazu sveta, ako to poznáme už z prác Ju. D. Apresjana („*lingvističeskeja kartina mira*“),¹ s ktorým operovali v podobe termínu *view of the world* predstaviteľia americkej etnolingvistiky E. Sapir, B. L. Whorf v rámci hypotézy o jazykovom relativizme a neskôr aj poľskí etnolingvisti (osobitne lublinská škola na čele s J. Bartmińskim či J. Anusiewiczom, ale aj zástupkyne varšavskej garnitúry ako K. Waszakowa či R. Gregorczykowa, podobne ruská škola (S. Tolstoj a iných) či česká etnolingvistická škola pod vedením I. Vaňkovej.² Jazykový obraz sveta sa chápe ako spôsob vnímania sveta a myslenia o ňom, ktorý si osvojujeme cez neoddeliteľnú prizmu materinského jazyka. Dôležitým komponentom procesu myšlienkového uchopenia sveta je pritom uhol pohľadu subjektu (porov. Bartmińského *punkt widzenia/point of view*).³ Kognitívna štylistika potom operuje najmä s derivátmi pôvodného pojmu jazykový obraz sveta, ktoré vystihujú variabilitu jazykovo-myšlienkového uchopenia sveta v rámci jedného jazykového spoločenstva rôznymi individualitami, pričom táto závisí navyše od odlišných perspektív zmyšľania subjektu o skutočnosti. E. Semino tak odlišuje pojmy ideologické hľadisko (*ideological point of view*) a mentálny štýl (*mind style*) ako dva komplementárne aspekty pohľadu na svet tým istým subjektom. Prvý je kultúrne, čiže interindividuálne, podmienený a druhý závislý od individuálnej skúsenosti a osobných mentálnych dispozícií. Inými slovami možno hovoriť aj o konvenčnom

¹ Porov. Orgoňová, Oľga – Dolník, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010.

² Porov. Orgoňová, Oľga – Bohunická, Alena: *Lexikológia slovenčiny*. Praha: Columbus 2012, s. 7 – 18.

³ Bartmiński, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Oakville: Equinox Publishing Ltd 2012.

a individuálnom pohľade.⁴ Na celkovom štýle textu sa podieľajú oba. Inšpiratívny pre nás je osobitne pojem *ideologické hľadisko* ako výraz spoločenských, kultúrnych, politických či iných aspektov obrazu sveta, ktoré subjekt zdieľa s inými členmi spoločenstva patriacimi do rovnakej kultúrnej, sociálnej, politickej a náboženskej skupiny.⁵ Pojem *mentálny štýl* je následne vyjadrením jedinečnej individuálnej konceptualizácie skutočnosti, prípadne takej konceptualizácie, ktorá zodpovedá skupine ľudí s podobnými mentálnymi črtami, napríklad ľudí s podobným mentálnym poškodením.⁶ Tieto dva faktory sú teda „spúšťáčom“ štýlotvorného procesu. Podobne uvažuje predstaviteľ poľskej etnolingvistiky J. Bartmiński, ktorý konštatuje, že diferenciacia jazykových štýlov ako súčasť kultúrneho vývinu je podmienená koexistenciou rôznych možných perspektív zmýšľania o skutočnosti a vznik nového jazykového štýlu indikuje osvojenie si nového prístupu pri chápaní a hodnotení skutočnosti.⁷ Podľa J. Bartmińského tak jednotlivé jazykové štýly vyjadrujú odlišné postoje a možno predpokladať, že, naopak, „postojové štýly“ sa zasa charakteristickým spôsobom prejavujú aj na jazykovej rovine. My len dodávame, že odlišné postoje možno jasne identifikovať aj vnútri jedného „klasického“ štýlu, a to napríklad aj vnútri takého relatívne „konvencionalizovaného“ spôsobu nazerania na veci verejné, ako je to v prípade publicistického štýlu. Dnešné (aj slovenské a české) printové médiá sa tak neskrývane diverzifikujú napríklad na osi serióznosti vs. bulvárnosti, líšia sa vzhľadom na svoje politické sympatie či inklinácie a pod.⁸ To, pravda, súvisí s potrebou novej reflexie o typ-

⁴ Semino, Elena: *A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction*. In: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis*. Eds. E. Semino – J. Culpeper. Amsterdam: John Benjamins 2002, s. 95 – 122.

⁵ *Ibidem*, s. 97.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Bartmiński, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ed. J. Zinken. Oakville: Equinox Publishing Ltd. 2012, s. 14.

⁸ Zrejme žiadnemu kultúrne ukotvenému recipientovi nemôže robiť problém určenie *ideologického hľadiska* či politických preferencií zdrojového

lógii štýlov, ktorú nebudeme otvárať na tomto mieste. Naprieč všetkými štýlmi (ako spôsobi prejavu aj recepcie komunikátu) pritom mysle aktérov spontánne sprevádza antropocentrický⁹ princíp (jazykového) konštruovania obrazov reality. Ideálne to vidno na spontánných interakciách hovorového štýlu, ale dobre sa dá tento riadiaci princíp myslenia odhaliť v ktoromkoľvek inom spôsobe vyjadrovania. My si to všimneme nižšie na ukážkach publicistických textov na spoločnú tému rozdelenia Česko-Slovenska. Vyberáme texty, ktoré vznikli na prelome rokov 2012 – 2013 pri príležitosti 20. výročia vzniku dvoch samostatných republík.

printového média či autora, resp. aj vytipovanie hodnotovej úrovne periodika, v ktorom sa nedávno ocitol nasledovný text: „*Volby do samosprávnych krajov až na pár výnimiek nepriniesli veľké prekvapenie. Debakel pravice na celom Slovensku a, naopak, absolútne fiasko dominantného smeru v Bratislave, kde zo 44 získali iba jedného jediného poslanca Petra Fíťzu zo Šenkvic. Voliči v Bratislavskom kraji na rozdiel od zvyšku Slovenska ukázali Smeru prostredník. Vo voľbách pritom prepadli aj také smerácke hviezdy ako poslanec parlamentu Dušan Jarjabek i štátny tajomník František Palko. Až osem z desiatich voličov sa na regionálne voľby vykašľalo. Voľby jednoznačne vyhral červený valec zo Súmranej ulice. Narazil iba v Bratislave a zatiaľ v Trnave, kde ho spomalil najmä maďarský odpor. Medzi hlavných porazených patrí Ľudovít Kaník z SDKÚ, ktorý sa napriek enormnému úsiliu a sadeniu líp takmer v každej obci nedostal ani do druhého kola. Na lopatky sa dostala spojená pravica v Trenčíne aj „vdaka“ zápasníkovi Jozefovi Lohyňovi. V Trenčianskom kraji pritom pôvodne uvažovali o kandidátke Renáte Kaščákovej, ktorá je v Trenčíne mimoriadne populárna. Pre márnomyseľné spory medzi SDKÚ, KDĽ a SaS si nakoniec staré strany pravice presadili politického zelenáča Lohyňa. Z výsledkov volieb by nemali radosť feministky a bojovníci za rodovú rovnosť. Zo 408 župných poslancov zvolili ľudia iba 64 žien, čo nie je ani 16 percent“ (Nuda v urnách – zdroj Plus 7 dní, 14. 11. 2013, s. 12 – 13, autor Milan Lukáč – krátené).*

⁹ Termín antropocentrizmus označuje sklon človeka vnímať seba ako stredobod sveta, čo sa prejavuje v hodnotení a kategorizovaní javov sveta s ohľadom na vlastné potreby a záujmy a tendenciou prirovnávať okolité fenomény sebe samému (porov. napr. Vaňková, Irena a kol.: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitívnej lingvistiky*. Praha: Karolinum 2005, s. 59 – 66).

Metafora ako dominantný faktor kognitívnoštylistickej analýzy

Zatiaľ čo tradičná štylistika výskumne preferovala výrazovo nové, originálne metafory, uvedomujúc si ich zážitkovú hodnotu, v novšom smerovaní sa štylistika napojila aj na predpoklady o existencii konceptuálnej metafory.¹⁰ Z výskumného hľadiska sa tak za hodnotné považujú aj výrazovo nenápadné, konvenčné (mŕtve) metafory, ktoré však môžu poukazovať na nevedomované, kolektívne stabilizované metaforické spôsoby konceptualizácie istého javu prostredníctvom skúsenosti zachytenej lexikou inej domény.

Jazykový štýl ako povrchová kategória nadväzuje na istý spôsob interpretácie, teda štylizáciu skutočnosti na mentálnej úrovni. Zároveň sa jazyk významným spôsobom na tejto mentálnej štylizácii a jej reprodukcii podieľa. Bežne sledujeme, že tá istá udalosť, rovnaký jav sa interpretuje rozdielnym spôsobom a tomu zodpovedá i diferencované jazykové stvárnenie, čo zahŕňa i prispôbenie vlastným záujmom a komunikačnému cieľu. Metafora má v tomto procese významnú úlohu, účinne dotvára reprezentáciu, resp. jednu z možných reprezentácií skutočnosti, a tak sa podieľa na konštituovaní diskurzu o nejakej téme. Ako príklad uveďme názov článku českého publicistu Ľuboša Palatu, ktorý metaforicky vyjadruje protichodné pohľady na tú istú skutočnosť, a to na historický moment rozdelenia Česko-Slovenska: *Bratislava tančila, Praha smutnila*.¹¹ Táto metafora vystihuje nálady v hlavných mestách nových štátov na Silvestra v roku 1992, keď Slováci oslavovali nielen príchod nového roka, ale i *založenie* vlastného štátu. Oslavovali aj Česi, ale len príchod nového roka. Na *rozpade* štátu nebolo čo oslavovať a vlastný štát mali od

¹⁰ Napr. Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host 2002.

¹¹ Palata, Ľuboš: *Bratislava tančila, Praha smutnila*. Lidové noviny, 7. 1. 2013, s. 22.

roku 1918 (Československo),¹² takže vznik samostatnej ČR nebol veľkým dôvodom na oslavy. Túto noc nazýva Ľuboš Palata v spomínanej reportáži prvou nocou *samostatnosti* (implikuje pocit hrdosti) pre Slovákov a *osamotenia* (implikuje smútok) pre Čechov. Metafora *Bratislava tančila, Praba smutnila* konvenuje s odlišnými perspektívami publicistickej reflexie vzniku samostatných republík po 20 rokoch v českom a slovenskom diskurze. Pre slovenský diskurz je príznačné, že daný historický moment sa väčšmi reflektuje z perspektívy vzniku nového štátu. V slovenskej tlači sa nachádza pri tejto príležitosti menej článkov venovaných rozpadu Československa, texty o Slovensku bilancujú 20-ročnú existenciu a zameriavajú sa viac na to, čo Slovensko získalo (svojbytnosť, demokratický štát, pocit samostatnosti a zodpovednosti). Naopak, na českej strane je odlišná perspektíva, referenčným bodom nie je vznik, ale rozdelenie štátu, expresívnejšie *rozpad* Československa. Tieto odlišné perspektívy majú aj hodnotiace implikáty: s metaforou začiatku, zakladania sa spája pozitívne hodnotenie a optimizmus, oslava, na druhej strane s perspektívou, v ktorej prevláda metafora rozpadu, straty¹³ sa spája emócia smútku. Jiří Pehe dokonca hovorí o tom, že rozpad Československa je pre Čechov *traumou*¹⁴ (pravda, nejde o smútok za bratským národom, ale skôr o historicko-územnú melanchóliu). S týmito odlišnými perspektívami súvisí aj používanie neobrazného metaforického spojenia *založenie štátu* v češtine a slovenčine, ktoré sa v slovenských textoch

¹² Porov. výrok Jana Rychlíka: „*Češi považovali Československo za jakési prodloužené Česko.*“ On: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=766501>

¹³ Porovnajme výrok Jiřího Peheho: „*Česko stratilo časť svojej identity. To, čo z neho zostalo, je jednoducho iba zvyšok Československa. Slovensko, naopak, získalo, založilo si skutočne nový a vlastný demokratický štát.*“ (J. Pehe, český politológ a spisovateľ v anketе *Čo získalo Slovensko a Česko rozdelením federácie?* Pravda, 2. 1. 2013, s. 6.)

¹⁴ Pehe, Jiří: *Rozdelenie Československa sa v podstate podarilo.* Pravda, 3. 1. 2013, s. 37.

používa ako (absolútne) synonymum k neutrálnemu *vznik štátu* (Slovenskej republiky). Naproti tomu v českých textoch sa preferuje spojenie *vznik samostatné ČR*, spojenie *založení České republiky* nie je bežné, Česi ho vnímajú ako príznakové. Preferencia jedného z týchto synonym nie je len vecou jazykového úzu, ale má pozadie v pohľade na ten istý historický moment: metafora založenia vystihuje zámernosť, úsilie o svojbytnosť, ktorú Slováci politicky v dejinách presadzovali; vzhľadom na českú situáciu je táto metafora nepriliehavá, keďže v súvislosti so vznikom samostatného Česka nie je taký výrazný prvok zámernosti. Na druhej strane spojenie *založení Československa* sa nachádza frekventovanejšie v českých textoch, pretože daný historický moment v roku 1918 Česi výrazne prežívajú ako počiatok a intenčný akt.

Pri kognitívnoštylistickej reflexii textu sledujeme metaforu ako médium individuálneho i kolektívneho pohľadu na svet a v súlade s tým nás zaujíma kreatívne i konvenčné použitie metafory. Kreatívne metafory môžu prostredníctvom originálnej jazykovej realizácie zvyšovať atraktivitu vyjadrenej myšlienky, avšak cieľavedomá povrchová štylizácia mnohokrát vychádza z konvenčných interpretačných konštruktov zdieľaných kolektívom. Porovnajme metaforu E. Palatu, ktorý predstavuje Slovensko začiatku 90. rokov ako mečiarizmom infikovanú končatinu, ktorú treba amputovať¹⁵:

Amputácia

Taká desivá, že sme si ja, veľa ľudí v mojom okolí i veľká časť Čechov vlastne oddýchli, keď sme zistili, že existuje možnosť, ako sa my Česi Mečiara ako vládcu nad našimi osudmi môžeme zbaviť. A to rozdelením štátu.

Slovensko sa mi a mnohým Čechom zdalo ako mečiarizmom infikovaná končatina, ktorá obrozuje celý štátny organizmus. ba dokonca samotnú podstatu nového demokratického systému. Aj všet-

¹⁵ Palata, Euboš: *Mečiara sme sa báli viac ako rozdelenia Česko-Slovenska*. On: <http://komentare.sme.sk/c/6566805/meciara-sme-sa-bali-viac-ako-rozdelenia-cesko-slovenska.html>

ky tie naše, ako sa nám vtedy zdalo, úžasné klausovské ekonomické reformy.

Ja sám som tú začínajúcu amputáciu Slovenska sledoval z pokojnej diaľky korutánskeho Klagenfurtu, kde som vtedy v starostlivosti jedného milého tlačového tajomníka rakúskej ambasády pôsobil na novinárskej stáži.

Originálna jazyková realizácia je aktualizáciou konvenčného interpretačného konštruktu – tela človeka (resp. ľudský organizmus), ktorý bežne funguje ako mentálna opora pri konceptualizácii štátu (porovnajme aj lexikalizované výrazy *štát je v dobrej/ zlej kondícii*, *ozdravenie ekonomiky*), ale i iných javov. Individuálnosť pohľadu autora je prítomná v selektívnom spôsobe mapovania zameranom na morbídne procesy tela, ktoré projektuje na fungovanie štátu. Podobne funguje aj metafora manželstva ako konvenčný interpretačný konštrukt na charakterizovanie česko-slovenských vzťahov, pričom v konkrétnom texte sa podobnosti aktualizujú v súlade s hodnotiacim postojom autora:

„Československá ekonomika vždy byla budována jako ekonomika komplementární. A v rámci jednoho systému je těžko hovořit o tom, že někdo na někoho doplácí. Tak jak je to asi v manželství, kdyby manželé se dohadovali mezi sebou, kdo na koho doplácí, bylo by to absurdní, protože mají společný majetek.“¹⁶

Využitie metaforického konceptu vo výpovedi J. Rychlíka predstavuje štylizáciu skutočnosti, ktorá má zmierovací zmysel. V záujme odvedenia pozornosti od konvenčnej dualistickej perspektívy vnímania Česko-Slovenska ako koexistencie dvoch jednotlivín, z ktorých jedna „ťahá za kratší koniec“ (slovenský diskurz), alebo „jeden doplác na druhého“ (český diskurz), Rychlíkovi poslúžila metafora manželstva, aby pri vnímaní vystúpila do popredia jednota, hlavne ekonomická. Tak ako majú manželia bezpodielové spoluvlastníctvo manželov, v rámci ktorého sa nedá určiť, ktorý podiel ktorému z manželov patrí, príznak jednoty má figurovať aj v reprezentácii

¹⁶ Rychlík, Jan: *Před půlnocí*. ČT24, 29. 10. 2012.

spoločného štátu. Touto metaforickou výpoveďou, zameraním pozornosti na bezpodielovosť vlastníctva štátu, vytvára Rychlík originálnu perspektívu uvažovania o spoločnej česko-slovenskej ekonomike.

Tu sa ukazuje, že významné z kognitívnoštylistického hľadiska sú i metafory, ktoré z výrazového hľadiska predstavujú klišé (*česko-slovenské manželstvo* či *Slováci a Česi ako súrodenci*), lebo tým, že sú vo vyjadrovaní zautomatizované a v povedomí asimilované, poskytujú bázu pre výrazovú aktualizáciu a rozvíjanie úvah v intenciách nastoleného rámca (*česko-slovenský rozvod, bezpodielové vlastníctvo česko-slovenského štátu*). Napokon významnú súčasť korpusu predstavujú metaforické výrazy, pri ktorých si bežne neuvedomujeme ich nedoslovnú povahu a z výrazového hľadiska ich vnímame ako neutrálne (*zakladanie nového štátu, zrodenie Slovenska, budovanie republiky, rozpad Československa*). V nasledovnom publicistickom texte Milana Čupku si všimnime niektoré metaforické interpretačné konštrukty ako i textové mechanizmy ich uvádzania.

Milan Čupka: Slovensko a Česko. Máme si čo závidieť? (text je skrátený)¹⁷

Slovensko a Česko sa 1. januára 2013 stali z pohľadu novodobej samostatnosti dvadsiatnikmi. Odborníci ľudí v tomto veku nazývajú takzvanými mladými dospelými.

Je to vek, keď človek začína naozaj skúmať svoju identitu, cíti sa nestabilne, zameriava sa na seba a drží sa nádeje, že má stále nespočetne veľa možností. Nie je to úplná dospelosť, ale zároveň je to koniec bezhlavej mladíckej nerozvážnosti a doberania sa. A že tobo doberania sa nebolo v pubertálnom, predpubertálnom a detskom veku Slovenska a Česka málo.

Občas bolo zbytočne vulgárne, inokedy chlapčensky súťaživé, raz zase dievčensky zádrapčivé. V čom sme sa s oddeleným súrodencom podobali, v čom postupom rokov odlišovali a čo si dodnes môžeme navzájom závidieť? ...

¹⁷ Úplné znenie textu on <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/255283-slovensko-a-cesko-mame-si-co-zavidiet/>

Krátko po rozpade pripomínali vzťahy dvoch nových republík správanie rozídeného šestnásťročného párika. Veľa trápnych scén. Prispelo k tomu, že na oboch stranách v 90. rokoch „zabviezdili“ politici, ktorí ľudové vrstvy zabávali svojším „humorom“. Necelé štyri roky po rozdelení rozdával údery vtedajší slovenský premiér Vladimír Mečiar. ...

Úder vracal súčasný kandidát na českého prezidenta a vtedajší predseda vlády ČR Miloš Zeman v roku 1999. Na stretnutí so slovenskými a českými podnikateľmi povedal, že „prosí slovenských priateľov, aby nekažili chuť svojich spotrebiteľov slovenským pivom“: ...

V roku 2003, desaťročie po rozpade federácie, však konečne prišla prvá výhra mladšieho brata na MS – a práve v medailovom súboji o bronz: ...

*V kinematografii mohli Slováci puknúť od zúvisti už tri roky po rozdelení spoločného štátu. Český film režiséra Jana Svěráka Kolja totiž v roku 1996 získal Oscara! A aby toho nebolo málo, v rovnakom roku bol na cenu akadémie nominovaný aj Miloš Forman so snímkou *Ľud veržus Larry Flynt*. Popri filmoch ako *Pelíšky*, *Samotáři* či *Tmavomodrý svět* to v súboji bývalých bratov vyzeralo pre toho menšieho na uterák. V polovici minulého desaťročia však prišla infúzia, ktorá slovenskému filmu dodala stratenú brdosť.*

V súvislosti s metaforou môžeme sledovať niekoľko textových mechanizmov stabilizácie metaforického interpretačného konštruktú v diskurze.¹⁸ Jedným z týchto mechanizmov je *opakovanie* metaforického výrazu, pričom ide často o metafory, ktoré sú výrazovo konvencionalizované v jazyku, teda štylisticky nie nápadné, a preto sa ich opakovanie na ploche jedného textu nepovažuje za štylistické faux-pas. Takto je v Čupkovom texte viackrát prítomný metaforický výraz *bratia* na označenie Čechov a Slovákov: *výhra mladšieho brata na*

¹⁸ Porov. Semino, Elena: *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press 2008.

MS; *súboj bývalých bratov*. Podobne je výraz *úder* opakovane metaforicky použitý na pomenovanie slovného osočovania, pričom takisto ide o konvenčnú metaforu, ktorá sa môže vzťahovať na akýkoľvek negatívny akt voči druhému: *Necelé štyri roky po rozdelení rozdával údery vtedajší slovenský premiér Vladimír Mečiar. ... Úder vracal súčasný kandidát na českého prezidenta a vtedajší predseda vlády ČR Miloš Zeman v roku 1999*. Tento výraz je navyše sémanticky ukotvený v konceptuálnom rámci „boja“, ktorý autor použil na charakterizovanie vzťahu Čechov a Slovákov. Každý nepriaznivý akt (športový, verbálny a pod.) v tomto rámci je stvárnený ako útok súperov, pričom raz sa hovorí o *súboji*, inokedy o *úderoch*. Zaujímavé však je, že takéto stvárnenie prostredníctvom bojovej lexiky nezdôrazňuje v prípade česko-slovenských vzťahov konfliktnosť, ale skôr moment súťaživosti. Tento jav možno vyčleniť zvlášť aj ako výrazovú rekurenciu. *Rekurenciou* metafory nazveme používanie rôznych výrazov odkazujúcich na tú istú zdrojovú doménu v rôznych častiach textu. Okrem zdrojovej domény boja je v podobe odlišných výrazov sprítomnená pojmová doména bratstva. Rekurencia tejto metafory indikuje, ako sú isté aspekty skutočnosti konštruované v texte alebo v rôznych textoch o tej istej téme. Aspektom, ktorý sa v rámci súrodeneckého vzťahu dostáva v tomto texte do popredia prostredníctvom atribútu *menší*, je vekový rozdiel medzi súrodencami, ten je i mimo tohto konkrétneho textu trvalou súčasťou súrodeneckej metafory medzi Čechmi a Slovákmí. Slovensko sa touto metaforou reprezentuje v role mladšieho, slabšieho, submisívneho, menej zrelého či menej skúseného súrodenca. „Veková“, „vzrastová“ či „skúsenostná“ asymetria medzi súrodencami má svoje implikáty: typicky starší súrodenec ochraňuje mladšieho, učí ho, usmerňuje, je mladšiemu vzorom. Tieto implikáty sa opakovane aktualizujú aj v diskurze o česko-slovenských vzťahoch. Vo východiskovom texte sa ďalej prostredníctvom spojenia *oddelení súrodenci* zameriava pozornosť na ďalší aspekt, a to na jednotu. Ak sú súrodenci oddelení, nevyrastajú spolu, chápe sa to ako porušenie žiaduceho stavu. Z tejto súvislosti ťaží aj uvedené spojenie, ktoré odkazuje na politické odlúčenie Česka a Slovenska z rozhodnutia politických predstaviteľov, nie občanov, a implicitne sprostredkúva negatívny postoj k riešeniu.

V úvode svojho textu autor metaforicky stotožňuje (z hľadiska samostatnosti) dvadsaťročnú republiku s mladými dospelákmi a rozvíja charakteristiky, ktorými sa človek v tomto veku vyznačuje. *Rozvíjanie (expanzia)* metafory je podobný postup ako rekurencia v tom, že odlišné metaforické výrazy odkazujú na jednu zdrojovú doménu, v tomto prípade sa však nachádzajú v tesnej blízkosti v texte a je zrejмый zámer autora rozvíjať navodenú analógiu (na rozdiel od predchádzajúceho javu, kde by sme vzťah závislosti medzi výskytmi výrazov odkazujúcimi na tú istú doménu mohli charakterizovať ako voľnú závislosť, teda nemusí byť zjavná kauzalita medzi nimi). Autor využíva elementárnu interpretačnú schému – ľudský život s jednotlivými etapami (detstvo, puberta, dospelosť). V uvedenom texte sa metafora rozvíja tak, aby sa v existencii republík dostali do popredia dve etapy v kontraste: súčasnosť (prípodobená k dospelosti) a obdobie pred dovŕšením 20. výročia samostatnosti (prípodobené k puberte, predpubertálnemu a detskému veku). S týmito obdobiami súvisí aj protiklad hodnotiacich postojov, ktoré metafora navodzuje aj prostredníctvom vyjadrenia atribútov: s dospelosťou spája autor nádeje, a teda implicitne pozitívne hodnotenie, s obdobím pred dospelosťou nerozvážnosť a doberanie sa, a teda zároveň negatívne hodnotenie. Mentálna reprezentácia zdrojovej domény (etapy ľudského života) sa vyznačuje flexibilitou, niektoré použité metaforické výrazy odkazujú na príznaky, ktoré sú len slabo späté so základným metaforickým pojmom („doberať sa“ ako prejav detstva), nie sú v zdrojovej doméne výrazné a ich použitie je silno kontextovo viazané na cieľovú doménu. Expanzia metafory je postup, ktorý pomáha aj architektonike textu. Tým, že metafora sa použije hneď v úvode, v jadre textu poskytuje výrazivo na uvedenie jednotlivých motívov rozvíjajúcich tému a spôsobuje na strane čitateľa uspokojenie zo súdržnosti textu. Odvrátenou stránkou javu je, že logická štruktúra úryvku je determinovaná väčšmi metaforou ako faktickou realitou.

Z hľadiska vplyvu metafory na diskurz je dôležitá *intertextovosť*. Diskurzne signifikantné sú metafory, ktoré sa rozvíjajú nielen v rámci jedného textu, ale sú prítomné v sieti textov či už v podobe

opakujúcich sa metaforických výrazov (*mierumilovný rozvod, zamatový rozvod* a pod. na pomenovanie rozdelenia Česko-Slovenska bez otvoreného konfliktu), alebo rôznych výrazov patriacich k tej istej zdrojovej doméne, vzťahujúcich sa na spoločnú tému. Za intertextové vzťahy metafor považujeme aj prípady, keď nedochádza k nadväznosti na konkrétny text, ale k opakovaniu metafory alebo varírovaniu metaforického konceptu v textoch vzťahujúcich sa na tú istú tému, produkovaných istou diskurznom komunitou. V Čupkovom texte je metafora zamilovaného párika, ktorú možno vnímať ako variant konvenčnej metafory Česko-Slovenska ako manželstva, ustálenej v iných textoch: „*Krátke po rozpade pripomínali vzťahy dvoch nových republík správanie rozčúleného šestnásťročného párika. Veľa trápnych scén.*“ Základný metaforický koncept manželstva variuje tak, aby vynikol atribút nezrelosti.

Štylistická interpretácia zameraná na hĺbkovú stránku metafor a spôsob ich textového zapracovania umožňuje nájsť toposy, ktoré sú oporou pri rozvíjaní témy česko-slovenských vzťahov v českom a slovenskom diskurze. Mŕtve metafory, metaforické klišé i kreatívne metafory majú často zdroj v spoločnom metaforickom pojme, ktorý je stabilizovaný v diskurze. Aj výrazovo nové a efektné metafory ako prejav originálnej štylizácie na výrazovej úrovni tak často len potvrdzujú osvojenú perspektívu pohľadu na skutočnosť, teda konvenčnosť štylizácie na ideovej úrovni.

Literatúra

- Bartmiński, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ed. J. Zinken. Oakville: Equinox Publishing Ltd 2012.
- Bohunická, Alena: *Variety metafory*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013.
- Čupka, Milan: *Slovensko a Česko. Máme si čo závidieť?* On: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/255283-slovensko-a-cesko-mame-si-co-zavidiet/>
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark: *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books 2002.
- Jeffries, Lesley – McIntyre, Dan: *Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- Lakoff, George: *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago and London: The University of Chicago Press 2002.
- Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host 2002.
- Lakoff George – Turner, Mark: *More Than Cool Reason: A Field Guide To Poetic Metaphor*. Chicago: Chicago University Press 1989.
- Lukáč, Milan: *Nuda v urnách*. Plus 7 dní, 14. 11. 2013, s. 12 – 13.
- Mihalíková, Mária: *Dzurinda: O štáte rozhodli Česi, Mečiar nemal na výber*. On: <http://www.sme.sk/c/6651093/dzurinda-o-state-rozhodli-cesi-meciar-nemal-na-vyber.html>
- Novák, Martin: *Československo by neudržel ani prezident Dubček*. On: <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=766501>
- Orgoňová, Oľga – Bohunická, Alena: *Lexikológia slovenčiny*. Praha: Columbus 2012.
- Orgoňová, Oľga – Dolník, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010.
- Palata, Ľuboš: *Bratislava tančila, Praba smutnila*. Lidové noviny, 7. 1. 2013, s. 22.
- Palata, Ľuboš: *Mečiara sme sa báli viac ako rozdelenia Česko-Slovenska*. On: <http://komentare.sme.sk/c/6566805/meciara-sme-sa-bali-viac-ako-rozdelenia-cesko-slovenska.html>

- Pehe, Jiří: *Čo získalo Slovensko a Česko rozdelením federácie?* Pravda, 2. 1. 2013, s. 6.
- Pehe, Jiří: *Rozdelenie Československa sa v podstate podarilo.* Pravda, 3. 1. 2013, s. 37.
- Prušková, Veronika: *Rozdelenie Československa vnímame stále inak ako Česi.* On: <http://www.sme.sk/c/6651250/rozdelenie-ceskoslovenska-vnimame-stale-inak-ako-cesi.html#ixzz2QTAipXT0>
- Semino, Elena: *A cognitive stylistic approach to mind style in narrative fiction.* In: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis.* Eds. E. Semino – J. Culpeper. Amsterdam: John Benjamins 2002, s. 95 – 122.
- Semino, Elena: *Metaphor in Discourse.* Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- Semino, Elena – Culpeper, Jonathan: *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis.* Amsterdam: John Benjamins 2002.
- Uhde, Milan: *Česko-slovenský rozvod s odkladom.* On: <http://komentare.sme.sk/c/6371177/cesko-slovensky-rozvod-s-odkladom.html>
- Vaňková, Irena – Nebeská, Iva – Saicová-Římalová, Lucie – Šlédrová, Jasňa: *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky.* Praha: Karolinum 2005.
- Whorf, Benjamin Lee: *Science and Linguistics.* (1940) In: *Language, Thought and Reality.* Ed. John B. Carroll. Massachusetts: MIT Press 1956, s. 207 – 219.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0332/11 *Diskurzívna analýza: porozumenie* a VEGA 2/0085/12 *Cudzosť v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí.*